

ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ

Τόμος 39 - Τεύχος 4 - Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2000

NOSILEFTIKI

QUARTERLY PUBLICATION OF THE
HELLENIC NATIONAL GRADUATE NURSES ASSOCIATION

Vol 39 - No 4 - October - December 2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Οδηγίες για τους συγγραφείς	305
2. Άρθρο Σύνταξης	311
A. Παπαδαντωνάκη	
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	
1. Επίδραση Δημογραφικών και Επαγγελματικών Χαρακτηριστικών των Νοσηλευτών στην εμφάνιση της επαγγελματικής εξουθένωσης	313
E. Αδαλή, M. Πριάμη, Χρ. Πλατί	
2. Νοσηλευτές και Γιατροί : Συνεργάτες? Απόψεις Παιδιάτρων και Γυναικολόγων	325
A. Δελσιδου, Χρ. Νάνου, A. Μαλλίδου, Θ. Κατοστάρας	
3. Η Σχέση του Νοσηλευτή και των Νέων Ατόμων με χρόνια Νεφρική Ανεπάρκεια (X.N.A)	332
K. Τσιλίδης, Φ. Τολίκα, Χρ. Λεμονίδου	
4. Γνώσεις Σπουδαστών ΤΕΙ Αθήνας όσον αφορά στο Σύνδρομο Επίκτητης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας (AIDS)	345
Δ. Σαπουντζή-Κρέπια, A. Δημητριάδου, Δ. Μάρας, Z. Ρούπα-Δαριβάκη, E. Ζαντέ, Θ. Θεοδουλίδου, N. Ράπη	
ΕΠΙΚΑΙΡΟ ΘΕΜΑ	
1. Ανάπτυξη και Ανάρτηση Επιστημονικού Περιοδικού στο Διαδίκτυο	354
I. Καλοφουσούδης, M. Τσιριντάνη, Σπ. Μπινιώρης	
ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	
1. Η Υγεία στην Παραδοσιακή Κοινωνία. Εθνογραφική Μελέτη στην Λυκόραχη	359
Χρ. Τσιού	
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΕΙΣ	
1. Το χιούμορ ως θεραπευτικό Μέσο	364
Δ. Παπαδοπούλου	
2. Η ποιότητα της φροντίδας υγείας μέσα από τα μάτια των Ασθενών	375
Π. Λαζάρου	
3. Διαφύλαξη και Βελτίωση της Ποιότητας Ζωής των Ασθενών με Επιληψία. Ο Ρόλος του Ειδικού Νοσηλευτή	380
Χρ. Χρυσοβιτσάνου	
4. Σύνδεση θεωρητικών Μοντέλων και Νοσηλευτικής Διάγνωσης. Εφαρμογή και Προοπτικές στην Κλινική και Ψυχιατρική Νοσηλευτική	386
A. Σταθαρού, A. Μπερκ	
5. Η Ιστορία της Σύγχρονης Ψυχιατρικής Νοσηλευτικής	394
B. Μούγια	
6. Νοσηλευτική Αντιμετώπιση Ασθενών με Παθολογικά Κατάγματα που οφείλονται σε Καούθεις Νεοπλασίες	399
Z. Ρούπα-Δαριβάκη, Δ. Σαπουντζή-Κρέπια	
7. Πρόληψη από Εξαρτησιογόνες Ουσίες - Ο Ρόλος της Νοσηλευτικής	407
I. Παπαθανασίου, E. Κοτρώτσιου	
8. Προεγχειρητική Προετοιμασία των Ασθενών - Ιστορική Εξέλιξη	413
E. Κοτρώτσιου, E. Θεοδοσοπούλου	
Αναλυτικές Οδηγίες για τους Συγγραφείς	420

CONTENTS

1. Instructions to Authors	305
2. Editorial	311
A. Papadantonaki	
RESEARCH PAPERS	
1. Sociodemographic and Occupational Factors Contributing to the development of Nursing Burn out	313
E. Adali, M. Priami, Chr. Plati	
2. Nurses and Doctors: Colleagues? Aspects of Obstetricians and Pediatricians	325
A. Deltsidou, Chr. Nanou, A. Mallidou, Th. Katostaras	
3. The Relationship between the Nurse and the Young Patients with End Stage Renal Disease (ESRD)	332
K. Tsilidis, F. Tolika, Chr. Lemonidou	
4. The TEI of Athens Students, Knowledge about AIDS	345
D. Sapountzi-Krepia, A. Dimitriadou, D. Maras, Z. Roupa-Darivaki, E. Zante, Th. Theodoulidou, N. Rapti	
ANNOTATION	
1. Designing and Development of a Nursing Scientific E- Journal of the WWW	354
I. Kalofisoudis, M. Tsirintani, Sp. Biniaris	
ETHNOGRAPHIC STUDY	
1. Health Care in the Traditional Society Ethnographic Study in Likoraxi	359
Chr. Tsiou	
REVIEWS	
1. Humor as Healing Means	364
D. Papadopoulou	
2. Quality of Care Through Patients' Eyes	375
P. Lazarou	
3. Preservation and Improvement of the Quality of life of Epileptic Patients. The Role of the Specialist Nurse	380
Chr. Chrysovitsanou	
4. The Connection Between Theoretical Models and Nursing Diagnosis. Application and Perspectives in Clinical Psychiatric Nursing	386
A. Statharou, A Berk	
5. The History of Modern Psychiatric Nursing	394
V. Mougia	
6. Nursing Care for Patients with Pathological Fractures from Cancer	399
Z. Roupa- Darivaki, D. Sapountzi- Krepia	
7. Prevention of Dependence Producing Drugs - The Nursing Role	407
I. Papathanasiou, E. Kotrotsiou	
8. Preoperative Preparation of the Patients - Historical Development	413
E. Kotrotsiou, E. Theodosopoulou	
Detailed instructions to Authors	420

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ

Βασιλική Μούγια, PhD

Ψυχιατρική Νοσηλεύτρια

Δρομοκαΐτειο Ψ.Ν.Α

Περίληψη: Η μυθική και ιδιαίτερα γνωστή εικόνα του Pinel να σπάει τις αλυσίδες των τρελών στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, θεωρείται ως η πράξη γέννησης της σύγχρονης Ψυχιατρικής. Δεν είναι όμως καθόλου γνωστό ότι την ίδια ακριβώς στιγμή ο «αρχινοσοκόμος» Pussin με το χειρόγραφο του «Παρατηρήσεις» μας δίνει τις βασικές αρχές της Ψυχιατρικής Νοσηλευτικής, από τις οποίες οι περισσότερες ισχύουν μέχρι σήμερα. Η εργοθεραπεία, η ψυχαγωγία, το οικογενειακό περιβάλλον, η ανάγκη απόκτησης εμπιστοσύνης είναι λίγα από αυτά στα οποία έχει αναφερθεί. Η συνεργασία Pinel - Pussin είναι η πρώτη στοιχειώδης θεραπευτική ομάδα, ενώ αναφέρεται ότι ο Pinel περισσότερο παρατηρούσε παρά διεύθυνε την εργασία του Pussin. Η ανάγκη εκπαίδευσης του ψυχιατρικού νοσηλευτικού προσωπικού έγινε αντιληπτή από πολύ νωρίς (1854), στη Σκωτία, όπου ιδρύθηκε το πρώτο σύστημα εκπαίδευσης Ψυχιατρικών Νοσηλευτών. Έχει αποδειχθεί ότι η εκπαίδευση αλλάζει την συμπεριφορά του εκπαιδευόμενου προς τον ψυχικά άρρωστο. Η συνεχής εκπαίδευση και η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων είναι θεμελιώδεις ενέργειες για την βελτίωση της παρεχόμενης νοσηλευτικής φροντίδας.

Λέξεις Ευρητηριασμού: Ιστορία, Ψυχιατρική Νοσηλευτική, Pussin, Εκπαίδευση.

Είναι γνωστή και ευρύτερα διαδεδομένη η εικόνα του Pinel ως απελευθερωτή που σπάει τις αλυσίδες των τρελών στα πρώτα χρόνια της Γαλλικής επανάστασης. Η λυτρωτική αυτή χειρονομία θεωρείται ως η μυθική πράξη γέννησης της σύγχρονης Ψυχιατρικής. Η Ψυχιατρική από την

THE HISTORY OF MODERN PSYCHIATRIC NURSING

Vasiliki Mougia, PhD

Psychiatric Nurse

Psychiatric Hospital «Dromokaition»

Abstract: The well known -almost legendary- picture, which shows Pinel smashing the madmen's chains during the French Revolution, is considered to be the origin of modern Psychiatry. At exactly the same time, Pussin -a head nurse- through his manuscript «Observations», gives us the main principles of psychiatric Nursing, most of which stand till nowadays. Work therapy, entertainment, family background, the need for gaining confidence are just few of the things, Pussin mentioned. Pinel's and Pussin's co-operation, is the first basic therapeutic team, whereas Quetel reports that Pinel was observing (more) rather than directing Pussin's work. Soon (in 1854), the need for training the psychiatric nursing staff became obvious in Scotland, where the first school specialized in the training of the psychiatric nursing staff was established. Researches have shown that training often changes the trainee's behaviour towards the mentally ill person. Constant training and valuation of the results are fundamental to the improvement of the given nursing care.

Key words: History, Psychiatric Nursing, Pussin, Training.

γέννησή της εμπεριέχει την ιδιαιτερότητα της ψυχιατρικής νοσηλείας: δεν αντιμετωπίζονται απλώς κάποιες «κρίσεις» του ψυχικά αρρώστου αλλά τα προβλήματα της ύπαρξής του¹. Κοινωνικοί - πολιτισμικοί παράγοντες καθόρισαν ώστε η «συνάντηση» αρρώστου - γιατρού να πραγματο-

ποιηθεί για πρώτη φορά, τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, μέσα σε συνθήκες εγκλεισμού και απομόνωσης. Στη συνάντηση αυτή είναι δραστήρια παρών και ένας «νοσηλευτής».

Πρόκειται για τον «αρχινοσοκόμο», Jean Baptiste Pussin. Από πολλούς ονομάζεται «ο άνθρωπος ενός χειρόγραφου»², ενός άγνωστου μέχρι πρόσφατα χειρόγραφου, η ύπαρξη του οποίου μνημονεύεται από τον ίδιο τον Pinel στο εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου του. Σχετικά πρόσφατα το ανακάλυψε³, στα γαλλικά κρατικά αρχεία η Dora Wiener, καθηγήτρια της ιστορίας της Ιατρικής στη Νέα Υόρκη. Οι εννέα χειρόγραφα σελίδες φέρουν τον τίτλο «Παρατηρήσεις επί των τρελών του πολίτη Pussin», και διακρίνονται σε δύο μέρη: ένα πρώτο με ημερομηνία 22 Σεπτεμβρίου 1793, που εκθέτει κατά έτος εισαγωγές, εξόδους και θανάτους αρρώστων, καθώς και σύντομες, στοιχειώδεις παρατηρήσεις «διεγερτικών» ή «ησυχών», και ένα δεύτερο μέρος που αναφέρεται στις κυρίως παρατηρήσεις, με ημερομηνία 21 Δεκεμβρίου 1797.

Ο Jean Baptiste Pussin γεννήθηκε το 1746 και πέθανε το 1811. Βυρσοδέψης στο επάγγελμα, εισήχθη το 1711 στο νοσοκομείο Bicetre ως «χοιραδικός» (Χοιράδωση είναι η προσβολή των λεμφαδένων από φυματίωση). «Θεραπευμένος», παρέμεινε στο νοσοκομείο και το 1784 ανέλαβε υπηρεσία «επόπτη» στο τμήμα των «ανιάτων παραφρόνων». Εδώ θα τον γνωρίσει ο Pinel, όταν το 1793 με πενιχρές ψυχιατρικές αποσκευές, έρχεται να εργασθεί στο ίδιο νοσοκομείο όπου και απελευθερώνει τους παράφρονες από τις αλυσίδες τους.

Οι «Παρατηρήσεις», συντάχθηκαν με εντολή του Pinel ο οποίος δεν δίσταζε να αποκαλεί δάσκαλό του τον «επόπτη των παραφρόνων». Ενώ ο Quétel⁴, γράφει ότι ο Pinel περισσότερο παρατηρούσε παρά διεύθυνε την εργασία του «αρχινοσοκόμου».

Αξίζει να αναφερθούν ορισμένα ιδιαίτερα σημαντικά σημεία των «Παρατηρήσεων»:

- «Αποδίδονται ευκολότερα στην κοινωνία αυτοί που οι γονείς τους προστρέχουν σε **βοήθειά** τους».
- «**Η μέτρια εργασία και η ψυχαγωγία ευνοούν** την αποκατάσταση αυτών των δυστυχών (...) Παρατήρησα ότι ένας τρελός λίγο βελτιωμένος, που τον έβαζα είτε να σκουπίσει είτε να βοηθήσει στο σερβίρισμα του φαγητού, βελτιωνόταν περισσότερο τους επόμενους μήνες».
- «**Οι αφαιμάξεις είναι βλαβερές** στους περισσότερους διότι εκφυλίζουν την αρρώστιά τους σε βλακεία. Παρ' όλα αυτά σε ορισμένους νεαρούς μπορεί να προσφέρει όπως ο πυρετός».
- «**Οι κακές θεραπείες τους διεγείρουν.** Τα χτυπήματα μπορεί πρόσκαιρα να τους δαμάζουν αλλά αυτό δεν το ξεχνούν. Αυτή η ανάμνηση τους οδηγεί στην εκδίκηση όταν βρουν την ευκαιρία».
- «Όταν ανακοίνωσα την πρόθεσή μου **να απαγορεύσω την κακοποίηση των τρελών, οι βοηθοί της υπηρεσίας επαναστάτησαν εναντίον μου.** Τους έδιωξα όλους. Με κόπο έφτασα στο στόχο μου. Ο όποιος κίνδυνος μειώνεται με την τακτική μου».
- «Έφτασα να **αφαιρέσω αλυσίδες**, αντικαθιστώντας τις με καμισόλες (μανδύες καθηλώσεως) που τους άφηναν πεδίο ελευθερίας».
- «Η πείρα μου έδειξε ότι για να προχωρήσει η αποθεραπεία αυτών των δυστυχισμένων πρέπει να τους μεταχειριζόμαστε με ηπιότητα, να τους επιβαλλόμαστε αλλά όχι να τους κακομεταχειριζόμαστε. **Πρέπει να κερδίζουμε την εμπιστοσύνη τους**».
- «Με μια λέξη αυτή την αρρώστια την καταπολέμησα με **ηθικά φάρμακα***. Παρ' όλα αυτά δεν αρνούμαι και την αποτελεσματικότητα ορισμένων φυσικών μεθόδων διότι πιστεύω στο πλεονέκτημα και την ταχύτητά του όταν ορίζονται με σωστό τρόπο».

* Η έκφραση «ηθικά φάρμακα» χρησιμοποιείται για να δείξει την αντίθεση από τα φυσικά μέσα (φάρμακα, αφαιμάξεις κλπ). Εννοεί οτιδήποτε όπως: πειθώ, καλή συμπεριφορά, ερμηνείες, επιβραβεύσεις, τιμωρίες, ψυχαγωγία κ.λ.π. μπορεί να επιδράσει θετικά στην θεραπεία.

Το χειρόγραφο του Pussin βρέθηκε μαζί με επιστολή του Pinel (χρονολογημένη 17 Οκτωβρίου 1798) προς τον Neufchateau, υπουργό των Εσωτερικών επί «Διευθυντηρίου» με την οποία ζητούσε την «μετάταξη» του Pussin, ως απολύτως απαραίτητου, στο νοσοκομείο Salpêtrière. Εκεί είχε μεταφέρει από το 1795 τη δράση του και επιθυμούσε να εφαρμοσθούν και εκεί οι «ίδιες αρχές» στην νοσηλεία των παραφρόνων. Ο Pussin πήγε στο Salpêtrière αρκετά αργότερα, στις 15 Μαΐου 1802.

Δεν θα ήταν καθόλου υπερβολή αν χαρακτηριζόταν η συνεργασία του Pinel με τον Pussin ως μια πρώτη στοιχειώδη «θεραπευτική ομάδα». Δηλαδή η δομή της λειτουργίας του ψυχιατρικού νοσοκομείου στην αρχή του δεν είναι κάθετα ιεραρχική που να επιτρέπει μόνο την εκ των άνω μεταφορά «εντολών». Ο ιατροκεντρισμός δεν ανήκει στις αρχές της ψυχιατρικής, όπως ίσως περίμενε κάποιος, αλλά στην μετέπειτα πορεία της.

Όμως η «τρέλα χωρίς τις αλυσίδες της» δεν απελευθερώνεται. Με τον εγκλεισμό της στο άσυλο μετατρέπεται σε αντικείμενο που το βλέμμα του ψυχιάτρου παρατηρεί. Η γέννηση της ψυχιατρικής και του ασύλου έχουν σαφώς ως σκοπό την θεραπεία, η οποία έχει την έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης του ασθενή στην κοινωνία του ασύλου. Η πειθαρχία, η διόρθωση και η θεραπεία⁵ αποτελούν συνέχεια των απόψεων που συναντούμε στον «Μεγάλο Εγκλεισμό» του 17^{ου} αιώνα.

Όλο αυτό το διάστημα οι νοσοκόμοι αποτελούσαν κάποια προέκταση των γιατρών. Ο Gentis⁶ στο βιβλίο του αναφέρει: «Τα' χουμε βολέψει έτσι ώστε εδώ και πάρα πολύ καιρό οι νοσοκόμοι να μένουν λίγο κενοί, αμόρφωτοι, μάλλον ακαλλιέργητοι. Τους λέγαμε **φύλακες** και τους μαζεύαμε από τα πιο χαμηλά στρώματα, το υπο-προλεταριάτο, τους άστατους, τους περιπλανώμενους, τους χειρωνάκτες. Που επιπλέον ελάχιστοι από αυτούς έκαναν σταδιοδρομία: ένα χειμώνα, ένα εξάμηνο, μια χρονιά το πολύ και έπειτα έφευγαν, όλοι σχεδόν. Αυτοί οι άνθρωποι που είχαν την τρέλα μπρος στα μάτια

τους, που ζούσαν μαζί της... αυτοί οι άνθρωποι δεν έπρεπε να ξέρουν, να βλέπουν, να ακούν».

Κάποιες φορές οι εκδηλώσεις βίας και η κατάχρηση εξουσίας από μέλη του ψυχιατρικού νοσηλευτικού προσωπικού απέναντι σε ασθενείς είναι γεγονός⁷. Ο φόβος και η ανασφάλεια του προσωπικού και η ανησυχία που γεννά η θέα της ψυχικής νόσου, αποτελούν ψυχικές διεργασίες που ευνοούν την εύκολη προσφυγή στη βία. Όταν το νοσηλευτικό προσωπικό είναι αριθμητικά ανεπαρκές και ανεπαρκώς εκπαιδευμένο, όταν δεν είναι εξοικειωμένο με τον ψυχιατρικό ασθενή, όταν πιστεύει ότι ο εξαναγκασμός και ο εκφοβισμός μπορεί να νουθετήσουν τον ασθενή περισσότερο από ότι η πειθώ, η εμπιστοσύνη, η φροντίδα, η υπευθυνότητα, υπάρχει υπέρβαση του αναγκαίου μέτρου της βίας.

Στην διάρκεια του 19ου αιώνα για πρώτη φορά υπήρξε η άποψη ότι οι νοσηλευτές πρέπει να είναι επιλεγμένα και εκπαιδευμένα άτομα. Το 1854 (πριν ακόμη ιδρυθεί ένα σύστημα εκπαίδευσης γενικών νοσηλευτών), στο Νοσοκομείο Crichton Royal στη Σκωτία, ιδρύθηκε το πρώτο σύστημα εκπαίδευσης Ψυχιατρικών Νοσηλευτριών, το οποίο και θεσμοθέτησε εξετάσεις και πιστοποιητικά ειδικών γνώσεων το 1891 (πολύ πριν παρόμοια πιστοποιητικά ζητηθούν από Γενικές Νοσηλεύτριες)⁸.

Στην Ελλάδα, το 1875 ιδρύεται το «Νοσοκομικόν Παιδευτήριον» όπου «εμορφούνται εις την νοσηλεία ασθενών γυναίκες νοσοκόμοι». Το 1881 ιδρύεται το θεραπευτήριο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ «προς θεραπείαν ασθενών και ιδίως προς εκπαίδευσιν και συντήρησιν νοσοκόμων γυναικών». Η πρώτη σύγχρονη ανώτερη Σχολή Νοσ/μων Ζετούς φοιτήσεως ιδρύεται από το Νοσοκομείο του ΕΕΣ το 1928. Το 1970, το κράτος συμπεριέλαβε τη Νοσηλευτική στα προγράμματα της κρατικής εκπαίδευσης με την ίδρυση τμημάτων στα ΚΑΤΕ - ΚΑΤΕΕ και το 1983 στα ΤΕΙ, ενώ από το 1979 λειτούργησε το τμήμα της Νοσηλευτικής στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών.

Βιβλιογραφία

Όμως παρ' ότι η Νοσηλευτική εκπαίδευση άρχισε σχετικά νωρίς, η πρώτη διπλωματούχος νοσηλεύτρια που προσλήφθηκε σε Ελληνικό Ψυχιατρικό Νοσοκομείο ήταν μόλις το 1955, ενώ ακόμη και σήμερα το ποσοστό των διπλωματούχων νοσηλευτών στα Ψυχιατρεία είναι ιδιαίτερα μικρό.

Είναι γεγονός ότι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται την ψυχική αρρώστια τα άτομα που επαγγελματικά έρχονται σε καθημερινή επαφή με τον ψυχικά άρρωστο επηρεάζει ουσιαστικά την πορεία, εξέλιξη και θεραπεία του ίδιου του αρρώστου. Έρευνες έχουν δείξει ότι το ψυχιατρικό νοσηλευτικό προσωπικό έχει υψηλότερο ποσοστό αυταρχικότητας και κοινωνικού περιορισμού από τους άλλους επαγγελματίες που εμπλέκονται στην παροχή ψυχιατρικής φροντίδας⁹⁻¹⁴. Αυτό το γεγονός έχει ερμηνευθεί από την σχεδόν παντελή έλλειψη εκπαίδευσης τόσο σε θέματα γενικής νοσηλευτικής όσο και σε επιμέρους θέματα εξειδικευμένης Ψυχιατρικής Νοσηλευτικής. Η εκπαίδευση φαίνεται ότι αλλάζει την συμπεριφορά του εκπαιδευόμενου πάνω στον ψυχικά άρρωστο^{15,16}.

Η συνεχής εκπαίδευση του νοσηλευτικού προσωπικού και η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων είναι θεμελιώδεις ενέργειες για την βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών. Όσο ανεβαίνει το εκπαιδευτικό επίπεδο τόσο μειώνεται η ανάγκη για αυταρχική στάση απέναντι στον άρρωστο αλλά και η έννοια της απόρριψης και της επιβολής σε αυτόν κοινωνικών περιορισμών¹⁷. Όμως η ποιότητα της νοσηλευτικής φροντίδας εξαρτάται από την ποιότητα εκείνων που την προσφέρουν. Το έργο του νοσηλευτή επηρεάζεται από την προσωπικότητα και την πείρα της ζωής του, από τις ιδέες, τις πεποιθήσεις, τα συναισθήματα, τα ιδανικά, τον πνευματικό του προσανατολισμό^{18,19}. Τέλος, το αίσθημα ευθύνης και η συναίσθηση του χρέους θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένα στον νοσηλευτή ψυχικής υγείας, έτσι ώστε να είναι ικανός να προσφέρει σε κάθε άρρωστο την καλύτερη δυνατή βοήθεια για την λύση των προβλημάτων του^{18,20-24}.

1. Daumezon G. Specificite du soin psychiatrique. In F. Caroli (Edit). Specificite de la psychiatrie. Masson 1980.
2. Καραβάτος Αθ. Οι απαρχές των ψυχιατρικών νοσηλευτικών φροντίδων. Τετράδια Ψυχιατρικής, Νο 43, 1993: 16-19.
3. Wiener D Philippe Pinel et l'abolition des chaines, un document retrouve. L'Information Psych. 56, 2, 1980: 245-253.
4. Quetel C. Psychiatrie et Revolution. L'Inform. Psych. 2, 1990: 163-169
5. Foucault M. Surveiller et punir. Gallimard 1975.
6. Gentis Roger. Πίσω από τα τείχη του ασύλου. Εκδόσεις Δίοδος, 1983: 70-71
7. Magazine CJ. Investigating staff abuse of patient in a psychiatric setting. Perspect Healthcare Risk manage, 8, 1988: 19-22.
8. Ρούσσου Χ. Νοσηλευτική - Ιστορική αναδρομή. Αθήνα, 1993: 189-194.
9. Αλεβίζος Α., Μαδιανός Μ., Στεφανής Κ. Η γνώμη πάνω στην ψυχική αρρώστια μεταξύ διαφόρων επαγγελματικών ομάδων υπηρεσιών υγείας. Εγκέφαλος, 20, 1983: 59-63.
10. Koutrelakos J., Gedeon S., Struening E. Opinions about mental illness. A comparison of American and Greek professionals and lay men. Psychol. Reports, 43, 1978: 915-923.
11. Μπιλανάκης Ν., Ζαχαριάδης Ν. Η γνώμη για την ψυχική αρρώστια ψυχιάτρων και νοσηλευτών στην πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια ψυχιατρική περίθαλψη. Τετράδια Ψυχιατρικής, 32, 1990: 19-22.
12. Rabkin J. Opinions about mental illness. A review of the literature. Psychol. Bull., 77, 3, 1972: 153-171.
13. Safilios Rothschild C. Deviance and mental illness in the Greek family. Family Process, 7, 1969: 100-107.
14. Vassiliou G., Vassiliou V. Attittudes of the Athenian towards mental illness. Int. Ment. Hlth News Letter, 7, 2, 1968: 109.
15. Rabkin J. The role of attitudes toward mental illness in evaluation of mental health programs. In Guttentag M. Struening E (eds). Hand book of evaluation research vol II Sage Pub. Beverly Hilli.

16. Μαδιανός Μ., Γκαρέλης Ε., Αλεβίζος Β. Η επίδραση της ψυχιατρικής εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της γνώμης για την ψυχική υγεία. *Εγκέφαλος*, 20, 1983: 80-83.
17. Μαντάς Χ., Λιόντος Ν., Υφαντής Θ., Λιάκος Α. Η στάση του προσωπικού ενός εριφερειακού γενικού νοσοκομείου απέναντι στην ψυχική αρρώστια και τον ψυχικά άρρωστο και η σχέση της με την λειτουργία εντός του νοσοκομείου μιας Ψυχιατρικής Κλινικής. *Εγκέφαλος*, 31, 1994: 12-24.
18. Ραγιά Αφροδίτη. Νοσηλευτική Ψυχικής Υγείας, Ψυχιατρική Νοσηλευτική, Β Έκδοση, Αθήνα, 1999: 51-59, 255-259, 302-303, 403-407.
19. Ραγιά Α. Το πρόβλημα της ολιστικής νοσηλευτικής φροντίδας. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 5 (5), 1988: 77-79.
20. Ραγιά Α. Η Ψυχιατρική Αδελφή. Η προσωπικότητα και τα ηθικά της προσόντα. *Νοσηλευτική*, 25 (2), 1985: 47-60.
21. Ραγιά Α. Η Αδελφή: Το μεγαλείο του έργου της. *ΕΥΝΙΚΗ*, Αθήνα, 1972: 251.
22. Λανάρα Β. Ηρωισμός και νοσηλευτική. Β Έκδοση Αθήνα 1996: 59-64.
23. Peplau HE. The psychiatric nurse - accountable? To whom? For what? *Erspect Psychiatr care*, 18 (3), 1980: 128-134.
24. Bunch EH. Everyday reality of the psychiatric nurse. Doctoral disertation. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1983: 77-82.

Υποβλήθηκε για δημοσίευση 4/9/2000